

Dissertationes Laudatissimae
Universitas Gedanensis

Bianca Sadowska

Między nauką a polityką

Działalność naukowa
i społeczno-polityczna

Aleksandra Hilferdinga
(1831–1872)

Między nauką a polityką

Działalność naukowa

i społeczno-polityczna

Aleksandra Hilferdinga

(1831–1872)

Dissertationes Laudatissimae
Universitas Gedanensis

Bianca Sadowska

Między nauką a polityką

Działalność naukowa

i społeczno-polityczna

Aleksandra Hilferdinga

(1831–1872)

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie
Gdańsk 2020

Recenzja
prof. dr hab. Stanisław Wiech
dr hab. Iwona Sakowicz-Tebinka, prof. UG

Redakcja wydawnicza
Anna Świtalska-Jopek

Projekt okładki i stron tytułowych
Karolina Johnson
www.karolined.com

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana ze środków:
Prorektora ds. Nauki Uniwersytetu Gdańskiego
Dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego
Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-902-0
ISBN 978-83-66052-44-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49; fax 58 551 05 32

Tacie i Mężowi

Spis treści

Wstęp	9
Dzieciństwo i młodość	19
Edukacja domowa	19
Studia na Uniwersytecie Moskiewskim	33
Praca naukowo-badawcza	71
W środowisku rosyjskich badaczy słowiańszczyzny	71
Badania serbołużyckie oraz kaszubistyczne i ich inspiracje ideologiczne	83
Poglądy na kwestię słowiańską w Cesarstwie Austriackim i na Węgrzech	97
Badania ludów południowosłowiańskich	115
Członkostwo w Cesarskiej Akademii Nauk oraz w Rosyjskim Towarzystwie Geograficznym	139
Działalność społeczno-polityczna	151
W kręgu słowianofilów	151
W służbie dyplomatycznej Rosji	166
Działalność w Słowiańskim Komitecie Dobroczynności	177
Aleksander Hilferding wobec kwestii polskiej w dobie powstania styczniowego	193
Podsumowanie	237
Bibliografia	241
Summary	260
Резюме	262
Indeks osób	265

Wstęp

Wojny napoleońskie, które przetoczyły się przez Europę, a także wpływ filozofii romantycznej spowodowały wzrost zainteresowania narodami słowiańskimi, ich językami, kulturą, literaturą i obyczajami. Szczególnie silne zainteresowanie to było wśród czeskich i słowackich działaczy narodowych, takich jak Josef Dobrovský, Pavol Šafarík czy Ján Kollár. To właśnie w ich środowisku zrodziła się pierwotna koncepcja panslawizmu, od lat sześćdziesiątych XIX w. wykorzystywana jako instrument polityki zagranicznej Rosji.

W Rosji pod rządami stosunkowo liberalnego cara Aleksandra I intensywniej niż dotąd zaczęło rozwijać się szkolnictwo, zarówno na poziomie średnim, jak i wyższym. Ustawy wprowadzone na początku XIX w. zreformowały istniejące uniwersytety, a także przyczyniły się do otwarcia nowych. Władza zaczęła w większym stopniu doceniać rolę nauki w rozwoju państwa, które dynamicznie poszerzało swoje granice. Panowanie Mikołaja I przyniosło dalsze reformy w dziedzinie szkolnictwa. W 1835 r. carskim rozporządzeniem na rosyjskich uniwersytetach utworzono katedry słowiańskie, które miały zajmować się badaniem języków, literatury i historii narodów słowiańskich. Od tego momentu datuje się powstanie w Rosji slawistyki jako dyscypliny uniwersyteckiej.

Powstanie katedr slawistycznych na rosyjskich uniwersytetach było odpowiedzią na zmiany społeczne zachodzące w ówczesnej Europie¹.

¹ Jedną z pierwszych katedr slawistycznych w Europie utworzono na Uniwersytecie Warszawskim (1817) i w Krakowie (1818). W późniejszych latach powstały one także na uniwersytetach niemieckich, m.in. w Berlinie, Wrocławiu i Lipsku (J. Molas, *Z historii slawistyki na Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa 2005; *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964; H. Rösel, *Beiträge zur Geschichte der Slawistik an den Universitäten Halle und*

Rosjanie stanowili jedyny naród słowiański posiadający własną państwowość, inne grupy Słowian wchodziły natomiast w skład ludności Turcji, Austrii, Prus i Królestwa Saksonii. Także imperium rosyjskie zamieszkiwały narody słowiańskie inne niż Rosjanie – Polacy, Ukraińcy, Białorusini. Przebudzenie narodowe, które stopniowo obejmowało coraz większe obszary Europy, wzmagало zainteresowanie problematyką narodową i stymulowało wypracowanie odpowiedniego zaplecza naukowego.

Pierwszym wykładowcą nowo nauczanych przedmiotów związanych ze słowiańszczyzną na Uniwersytecie Moskiewskim został Michał Trofimowicz Kaczenowski. Po jego śmierci w 1842 r. katedrę przejął Osip Maksimowicz Bodiański. Ze względu na nowatorstwo dziedziny naukowej, którą się zajmował, przed podjęciem pracy Bodiański odbył podróż po ziemiach słowiańskich. Miała ona poszerzyć jego wiedzę z zakresu języków i literatur słowiańskich.

W ciągu długiej pracy dydaktycznej Bodiański wykształcił grono rosyjskich slawistów. Do jego studentów należeli m.in. Jewgienij Piotrowicz Nowikow, Apołłon Aleksandrowicz Majkow oraz Aleksander Fiodorowicz Hilferding. W późniejszych latach krąg jego studentów zasilili Aleksander Aleksandrowicz Koczubinski i Aleksander Aleksandrowicz Kotliarewskij. Wszyscy oni wzbogacili rosyjską slawistykę o dzieła naukowe.

Aleksander Fiodorowicz Hilferding urodził się w 1831 r. w Warszawie, gdzie jego ojciec piastował stanowisko dyrektora kancelarii namiestnika Królestwa Polskiego, Iwana Fiodorowicza Paskiewiczza. Otrzymał staranne domowe wykształcenie. Jednym z jego nauczycieli był Jan Papłoński, historyk, tłumacz, w późniejszych latach nauczyciel w Szkole Głównej Warszawskiej. W 1848 r. zdał egzaminy wstępne i rozpoczął studia na Uniwersytecie Moskiewskim. Po ukończeniu studiów podjął pracę w administracji państwowej, prowadząc jednocześnie badania naukowe.

Cel niniejszej pracy stanowi przedstawienie rozległych zainteresowań naukowych Aleksandra Hilferdinga oraz jego poglądów na sprawy społeczne i polityczne. Głównym zagadnieniem badawczym pozostaje wpływ procesów politycznych zachodzących w imperium rosyjskim na jego poglądy naukowe. Nie mniej ważne jest prześledzenie służebnej roli w polityce informacyjnej państwa, a także próba odpowiedzi na pytanie,

Leipzig im 18. und 19. Jahrhundert, Heidelberg 1964; *Geschichte der Universität Unter den Linden 1810–2010. Praxis ihrer Disziplinen*, Bd. 5: *Transformation der Wissensordnung*, hrsg. H. Tenorth, Berlin 2010; B.W. Januszewski, *Z badań nad początkami slawistyki i problemami mickiewiczologii. U wrocławskiej kolebki polonistyki naukowej*, Wrocław 1980, s. 8–23).

czy w jego działalności pierwsze miejsce zajmowała nauka, czy też szala jego zainteresowań z obszaru naukowego przesunęła się w stronę polityki i spraw społecznych.

Biorąc pod uwagę pozycję Hilferdinga w ówczesnym życiu naukowym Rosji, zaskakujący jest fakt, że zarówno w polskiej, jak i rosyjskiej historiografii do tej pory brakuje monografii ukazującej jego dokonania. Wśród badaczy rosyjskich najwięcej uwagi poświęciła uczonemu profesor Uniwersytetu Moskiewskiego Ludmiła Pawłowna Łaptiewa. W obszarze jej zainteresowań badawczych pozostawała historia rozwoju rosyjskiej sławistyki, historia naukowych i kulturalnych związków Rosji i krajów słowiańskich oraz historia historiografii krajów słowiańskich. W wielu swoich monografiach, np. *Sławianowiedienije w Moskowskom uniwersitietie w XIX–naczalje XX wieka*², *Istorija sławianowiedienija w Rossii w XIX wiekie*³, *Istorija sławianowiedienija w Rossii w konce XIX–pierwoj trieti XX wieka*⁴, *Istorija zapadnych i jużnych sławian w oswieszczenii russkoj istoriografii XIX–XX wieka*⁵, oraz artykułach przybliżała postać Hilferdinga, zawsze jednak prezentując ją na tle epoki i innych działaczy słowiańskich, nigdy jako samodzielnego badacza.

W 2012 r. Aleksander Wiktorowicz Czernych z Lipieckiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego obronił pracę doktorską pt. *Obszczestwienno-politiczeskaja i naucznaja diejatielnost' Aleksandra Fiodorowicza Hilferdinga (1831–1872)*. Do tej pory rozprawa nie ukazała się drukiem, jej autor opublikował jedynie kilka krótkich artykułów w zbiorach pokonferenyjnych.

Wśród polskich badaczy postać Hilferdinga jest znana, przywołuje się ją jednak tylko w kontekście jego badań kaszuboznawczych. Jediną pracą naukową Aleksandra Fiodorowicza przetłumaczoną na język polski są *Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego*⁶. W pracach dotyczących Kaszubszczyzny o Hilferdingu

² Л.П. Лаптева, *Славяноведение в Московском университете в XIX–начале XX века*, Москва 1997.

³ *Eadem*, *История славяноведения в России в XIX веке*, Москва 2005.

⁴ *Eadem*, *История славяноведения в России в конце XIX–первой трети XX века*, Москва 2012.

⁵ *Eadem*, *История южных и западных славян в освещении русской историографии XIX–XX века*, Санкт-Петербург 2013.

⁶ A.F. Hilferding, *Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego*, przeł. N. Perczyńska, oprac. J. Treder, posł. H. Popowska-Taborska, J. Treder, Gdańsk 1989.

pisali znawcy tej problematyki, m.in. Hanna Popowska-Taborska⁷, Józef Borzyszkowski⁸, Anna Kwaśniewska⁹, Cezary Obracht-Prondzyński¹⁰ i Jerzy Treder¹¹.

Łukę tę nieco wypełniły prace Henryka Głębockiego: *Fatalna sprawa. Kwestia polska w rosyjskiej myśli politycznej (1856–1866)*¹² oraz *Kresy imperium. Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej peryferii (XVIII–XXI wiek)*¹³. W obu dziełach Aleksandrowi Hilferdingowi autor poświęcił sporo uwagi, koncentrując się jednak na jego poglądach społeczno-politycznych, głównie kwestii polskiej.

Niniejsza praca została podzielona na cztery części w układzie chronologiczno-problemowym. Każda część składa się z kilku podrozdziałów. Taki sposób uporządkowania materiału wydawał się najkorzystniejszy dla pełnego zaprezentowania problematyki określonej w tytule.

Pierwszy rozdział został poświęcony dzieciństwu, młodości i okresowi studiów Hilferdinga na uniwersytecie w Moskwie. Ze względu na znikomą liczbę dokumentów odnoszących się do przeduniwersyteckich lat życia Aleksandra Fiodorowicza, zdecydowałam się przedstawić jego sylwetkę na tle epoki.

Aż do połowy XVIII w. system edukacyjny w imperium rosyjskim nie posiadał usystematyzowanej struktury. Istniały szkoły prowadzone przez duchowieństwo, część młodzieży otrzymywała edukację domową, niektóre rodziny szlacheckie, szczególnie na prowincji, nie przywiązywały jednak dużej wagi do wykształcenia potomstwa. Młodzi ludzie chcący poszerzyć swoją wiedzę na poziomie uniwersyteckim musieli wyjeżdżać na naukę do europejskich ośrodków akademickich. Założenie w 1755 r. przez carycę Elżbietę Piotrownę pierwszego rosyjskiego uniwersytetu stanowiło ważny krok w stronę standaryzacji procesu nauczania. Przez

⁷ H. Popowska-Taborska, *Postowie* [w:] A.F. Hilferding, *Resztki Słowian...*, s. 233–246; *eadem*, *Głos językoznawcy w obronie Aleksandra Hilferdinga*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 1993, nr 31, s. 255–265.

⁸ *Życie i dzieła Floriana Ceynowy (1817–1881)*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2012.

⁹ A. Kwaśniewska, *Badania etnologiczne na Kaszubach i Pomorzu Wschodnim w XIX i XX w. Ludzie, instytucje, osiągnięcia badawcze*, Gdańsk 2009.

¹⁰ C. Obracht-Prondzyński, *Bibliografia do studiowania spraw kaszubsko-pomorskich*, Gdańsk 2004.

¹¹ A.F. Hilferding, *Resztki Słowian...*, s. 246–263; J. Treder, *Hilferding nadal wiarygodny*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 1993, nr 31, s. 267–292.

¹² H. Głębocki, *Fatalna sprawa. Kwestia polska w rosyjskiej myśli politycznej*, Kraków 2000.

¹³ *Idem*, *Kresy imperium. Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej peryferii (XVIII–XXI wiek)*, Kraków 2006.

pierwsze dziesięciolecie istnienia uniwersytetu nauka w nim nie cieszyła się popularnością. Dopiero na początku XIX w. instytucja uczelni wyższej weszła do świadomości Rosjan jako jedna z możliwości drogi rozwoju dla młodych mężczyzn.

Aleksander Fiodorowicz Hilferding został studentem Uniwersytetu Moskiewskiego w 1848 r., w końcowej fazie jego intensywnego rozwoju. Po reformie z 1835 r. wydziały filologiczne wzbogaciły się o katedry języków i literatur słowiańskich. W tym czasie kadra profesorska Wydziału Historyczno-Filologicznego składała się z wielu wybitnych naukowców, takich jak Osip Maksimowicz Bodiański, profesor katedry literatur i języków słowiańskich, późniejszy promotor pracy magisterskiej Hilferdinga. Dzięki zajęciom z Bodiańskim oraz innymi wykładowcami Aleksander Fiodorowicz miał okazję zdobyć wiedzę z zakresu nowej dziedziny naukowej – sławistyki, którą się potem zajmował.

Nie tylko studia ukierunkowały jednak jego zainteresowanie słowiańszczyzną. Dzięki ojcu pozostawał w zażyłym kontakcie z rodziną Aksakowów – bracia Konstanty Sergiejewicz i młodszy Iwan Sergiejewicz wyznawali poglądy słowianofilskie, bliskie w późniejszych latach także i jemu.

Pod koniec lat czterdziestych XIX w. Hilferding zawarł znajomość z Izmailem Iwanowiczem Sriezniewskim, pomysłodawcą, a także redaktorem naczelnym wychodzącego od 1852 r. periodyku „Izwestia Impiertskoj Akadiemii nauk”, w którym ukazywały się językoznawcze artykuły Aleksandra Fiodorowicza lub recenzje jego prac pióra samego Sriezniewskiego. Badacze utrzymywali ze sobą kontakt do śmierci Hilferdinga.

Rozdział drugi przedstawia aktywność naukowo-badawczą Aleksandra Fiodorowicza. W latach pięćdziesiątych, kiedy rozpoczynał on pracę badawczą, sławistyka była młodą dziedziną nauki, nie tylko w Rosji. W rozwój tej dyscypliny wnieśli swój wkład także polscy naukowcy, m.in. autor *Słownika języka polskiego* Samuel Linde czy literaturoznawca Feliks Bentkowski. W Rosji zainteresowanie Słowianami pierwsi badacze, zazwyczaj uczeni związani z Uniwersytetem Moskiewskim, przejawiali już na początku XIX w. Przy uczelni od 1804 r. funkcjonowało Towarzystwo Historii i Starożytności Rosyjskich, którego celem było kolekcjonowanie oraz wydawanie drukiem kronik staroruskich. Zainteresowanych słowiańszczyzną zrzeszało także koło skupione wokół dyplomaty Mikołaja Piotrowicza Rumiancewa.

Aleksander Hilferding interesował się wszystkimi ziemiami zamieszkiwanymi przez Słowian. Po skończeniu uniwersytetu i podjęciu pracy zawodowej w administracji państwowej nie porzucił zainteresowań

naukowych. Wiele podróżował, zbierał materiały do badań, publikował. Utrzymywał także znajomość korespondencyjną z działaczami słowiańskimi w całej Europie.

Od połowy lat pięćdziesiątych do początku lat sześćdziesiątych opublikował kilkanaście prac z zakresu historii, kultury, środowiska geograficznego oraz zmian społecznych zachodzących w poszczególnych narodach słowiańskich. W niniejszej rozprawie zostały one pogrupowane z zastosowaniem kryterium geograficznego. Część z nich miała charakter opracowań naukowych, część – publicystycznych. Staralam się uwypuklić łączące je cechy, aby lepiej przybliżyć poglądy ich autora.

Trzeci rozdział został poświęcony działalności społecznej i politycznej Aleksandra Fiodorowicza. Postać Hilferdinga została zaprezentowana przede wszystkim przez pryzmat jego związków z kręgiem słowianofilów rosyjskich. Polski badacz koncepcji słowianofilskich, Andrzej de Lazari, cały nurt nazywa „słowianofilizującym” i dzieli na sześć odrębnych gałęzi. Ze względu na historyczny, a nie filozoficzny charakter pracy postanowiłam używać określeń „słowianofile” i „słowianofilstwo”¹⁴.

Dzięki zachowanej korespondencji i dziennikom wiemy, że Aleksander Hilferding utrzymywał kontakty osobiste oraz korespondencyjne z osobami z kręgu moskiewskich słowianofilów, a w szczególności z rodziną Aksakowów (braćmi Konstantym i Iwanem) oraz Aleksiejem Stiepanowiczem Chomiakowem. Znajomości te, zawarte w okresie studiów na Uniwersytecie Moskiewskim, podtrzymywał do końca życia.

Badania naukowe Hilferdinga i jego zainteresowanie sprawami słowiańskimi zwróciły na niego uwagę władz. Został on mianowany pierwszym rosyjskim konsulem w Sarajewie. Na stanowisku tym spędził zaledwie rok, pobyt na Półwyspie Bałkańskim pozwolił mu jednak zebrać dużą liczbę starodruków słowiańskich oraz zaznajomić się z warunkami życia ludności prawosławnej.

Po powrocie z Bośni Hilferding zaangażował się w działalność społeczną. Aktywnie uczestniczył w przygotowaniach Zjazdu Słowiańskiego w Moskwie w 1867 r., mimo iż nie uzyskał zgody na wzięcie w nim udziału. Od końca lat sześćdziesiątych XIX w. współtworzył Petersburski Oddział Słowiańskiego Komitetu Dobroczynności, którego celem było wspieranie ludności słowiańskiej poza granicami Rosji, a następnie mu przewodniczył.

¹⁴ A. de Lazari, *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. Pocziwnictwo*, Łódź 2002, s. 10–13, za: A.F. Kola, *Słowianofilstwo rosyjskie a słowianofilstwo czeskie. Między konserwatyzmem a misjonizmem* [w:] *Idee konserwatywne w Rosji*, red. A. Rażny, Kraków 2010, s. 44.

Tematem głównym rozdziału czwartego jest kwestia polska, zajmująca w publicystyce rosyjskiej okresu międzypowstaniowego eksponowane miejsce. Pod tym określeniem rozumiano dążenia niepodległościowe Polaków i ich nadzieje na odbudowanie państwowości.

Królestwo Polskie i stosunek Polaków do Rosjan często stanowiły dla Aleksandra Fiodorowicza punkt wyjścia do rozważań nad problemami wewnętrznymi nurtującymi państwo rosyjskie. Przykładem jest tekst poświęcony ziemiom litewskim i żmudzkiem, ludności je zamieszkującej lub kwestiom językowym w Wielkim Księstwie Finlandii.

W czasie trwania powstania styczniowego Hilferding napisał cykl artykułów na temat wydarzeń w Królestwie Polskim. W jego skład wchodzi *Za szto borojutsia Russkije s Polakami?, W czem iskat' razrieszenija Polskomu woprosu?* i *Połozhenije i zadacza Rossii w Carstwie Polskom*. Ukazywały się one oddzielnie w kolejnych numerach słowianofilskiego tygodnika „Dień”, a następnie zostały opublikowane pod wspólnym tytułem *Polskij wopros* w drugim tomie prac zebranych Hilferdinga¹⁵.

Szeroki krąg zainteresowań naukowych, podejmowana przez niego tematyka, aktualność jego osądów dotyczących najważniejszych wydarzeń politycznych zachodzących w imperium rosyjskim, a także umiejętność obserwacji zmian następujących na niwie społecznej i ideologicznej Słowian pozwalają zaliczyć Hilferdinga do czołówki sławistycznych badaczy XIX w.

W pracy zostały wykorzystane zasoby archiwów petersburskich, takich jak: Instytut Literatury Rosyjskiej Akademii Nauk, czyli tzw. Puszkinskij dom (ИРЛИ РАН), Sankt Petersburgska Filia Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk (СПбФ АРАН), Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Sankt Petersburga (ЦГИА), Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne (РГИА), Dział Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej (Рукописный отдел РНБ) i Archiwum Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego (Архив РГО), a także archiwów stolicy Federacji Rosyjskiej, w tym Archiwum Miasta Moskwy (ЦГА Москвы), Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej (ГАРФ), Rosyjskiego Państwowego Archiwum Literatury i Sztuki (РГАЛИ), Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk (ФГБУН Архив РАН) oraz Działu Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Państwowej (Рукописный отдел РГБ). Niestety prywatne archiwum Aleksandra Fiodorowicza uległo rozproszeniu, prawdopodobnie po śmierci jego żony, która zmarła na początku XX w.

¹⁵ А.Ф. Гильфердинг, *Польский вопрос* [w:] *Собрание сочинений А.Ф. Гильфердинга*, т. 2: *Статьи по современным вопросам славянским*, Санкт-Петербург 1868, s. 291–360.

Dokładna data nie jest znana, aczkolwiek do 1900 r. korespondowała ona z członkami II Oddziału Akademii Nauk na tematy związane ze spuścizną męża¹⁶. Część dokumentów prawdopodobnie zaginęła, dlatego zebranie dwustronnej korespondencji w wielu przypadkach było niemożliwe. Rozproszenie i zniszczenie źródeł sprawiły, że nie zachowały się prywatne dokumenty badacza o charakterze pamiętnikarskim, stąd niewiele wiadomo o jego życiu osobistym. Niestety nie udało mi się zapoznać z żadnym dokumentem zdeponowanym w archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, gdyż od 2012 r. budynek jest remontowany, a zbiory pozostają niedostępne dla badaczy. Omawiając pracę konsularną Aleksandra Fiodorowicza, wspomagałam się jego „Doniesieniami” umieszczonymi na stronie internetowej Восточная Литература (www.voslit.info).

Zgromadzone w archiwach zbiory pozwoliły na zapoznanie się z korespondencją prowadzoną przez Aleksandra Hilferdinga z wybitnymi przedstawicielami świata nauki i literatury, głównie o poglądach słowiańskich lub panslawistycznych, w Rosji i Europie. Do tego grona należeli m.in. Władimir Iwanowicz Łamański, Izmaïł Iwanowicz Sriezniewski, Iwan Siergiejewicz Aksakow, Stiepan Piotrowicz Szewyriow i wielu innych.

W korespondencji, ze względu na różnice w kalendarzu juliańskim i gregoriańskim, pojawił się problem ujednoczenia dat. Listy pisane w Rosji datowane były oczywiście zgodnie z kalendarzem obowiązującym w imperium rosyjskim, tzw. starym stylem. W przypadku korespondencji zagranicznej, gdy miało miejsce podwójne datowanie, pozostawiałam datę według starego stylu.

Imiona i nazwiska rosyjskie zostały zapisane zgodnie z zasadami transkrypcji alfabetu rosyjskiego ustalonymi przez Komisję Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk 20 stycznia 1956 r.¹⁷ Podobnie postąpiłam z występującymi w tekście tytułami gazet i książek oraz nazwami własnymi towarzystw. Natomiast w przypisach do tekstu i bibliografii, także w nazwach archiwów, z których zasobów korzystałam, pozostawiłam zapis oryginalny. Imiona i nazwiska badaczy z pozostałych krajów słowiańskich podaję zgodnie z zapisem funkcjonującym w polskiej historiografii.

W bibliografii ze względu na różny zapis tytułów dzieł zdecydowałam się na podział według alfabetu zapisu.

¹⁶ Zob. СПбФ АРАН, фонд Канцелярии II-ого Отделения Академии Наук (ОРЯС); По изданию труда А.Ф. Гильфердинга «Онежские былины». Переписка В.Ф. Гильфердинга (вдовы) с Н.В. Васильевым – составителем указателя к сборнику, ф. 9, оп. 1, ед. хр. 672.

¹⁷ *Pisownia polska. Przepisy – słowniczek*, wyd. 12 oprac. na podst. wyd. 11 wg Uchwały Komitetu Językoznawczego Polskiej Akademii Nauk z 20 stycznia 1956, Wrocław 1957.

Główny bohater dysertacji, Aleksander Fiodorowicz Hilferding, w pracy występuje w pełnym zapisie imienia, patronimikum i nazwiska, pod imieniem i nazwiskiem, imieniem i imieniem odojcowskim lub samym nazwiskiem.

Wszystkich tłumaczeń dokumentów niepublikowanych wcześniej w języku polskim – korespondencji, artykułów prasowych, dzieł zebranych Hilferdinga i innych – dokonałam osobiście, starając się oddać jak najlepiej ich treść i formę.

Dzieciństwo i młodość

Edukacja domowa

Aleksander Fiodorowicz Hilferding urodził się 2 lipca 1831 r. w Warszawie¹. Rodzina jego matki, Amalii Jakowlewny de Witte, pochodziła z Holandii, a do Rosji przybyła pod koniec XVIII w. Tu Jakow Jakowlewicz de Witte (1739–1809), dziadek wybitnego sławisty, rozpoczął służbę w wojsku, w Departamencie Komunikacji Wodnej, którą zakończył w randze generała inżyniera².

Rodzina jego ojca przybyła do Rosji za czasów panowania Elżbiety Piotrowny. Wywodziła się z węgierskiej szlachty³ wyznania rzymskokatolickiego⁴. Dziadek przyszłego naukowca, Iwan Fiodorowicz, urodził się w Moskwie w 1771 r. Studiował na Uniwersytecie Moskiewskim do 1790 r., a po zakończeniu nauki wstąpił do azowskiego pułku muszkieterów

¹ Aleksander Fiodorowicz przyszedł na świat w czasie powstania. Jego ojciec, jako zarządzający kancelarią głównodowodzącego armią rosyjską feldmarszałka Iwana Dybicza, a następnie generała Iwana Paskiewicza, najprawdopodobniej przebywał wówczas poza stolicą Królestwa i syna zobaczył dopiero we wrześniu, po Szturmie Warszawy (Е. Александрович, *Гильфердинг Ф.И.* [w:] *Русский биографический словарь*, т. 5: *Герберский–Гогенлоэ*, ред. Н.П. Чулков, Москва 1916, s. 206–207).

² *Как Россия отказалась от „топорного флота”*, „Водный транспорт” 2012, nr 4, s. 6.

³ РГИА, Московской губернии родословной книги часть 3, ф. 1343, оп. 51, д. 285. Niektórzy rosyjscy badacze podają, że rodzina miała pochodzenie niemieckie (por. Л.П. Лаптева, *Славяноведение в Московском университете в XIX–XX века*, Москва 1997, s. 92; С.В. Лебедев, *Предисловие* [w:] А.Ф. Гильфердинг, *Россия и славянство*, Москва 2009, s. 5–6).

⁴ Е. Александрович, *Гильфердинг...*, s. 204–205.

w randze sierżanta⁵. Brał udział w wielu bitwach podczas powstania kościuszkowskiego, a także w szturmie Pragi⁶. Za swoje zasługi na polu bitewnym został awansowany do rangi chorążego⁷. Po odejściu z wojska w 1797 r. w randze podporucznika piechoty zaczął wykładać język niemiecki na Uniwersytecie Moskiewskim. Przechodząc do pracy w administracji państwowej, otrzymał cywilną rangę XII klasy sekretarza gubernialnego⁸.

Iwan Fiodorowicz Hilferding nauczał także w Instytucie Jekateryńskim oraz w Błagorodnym Pansionie. Zajmował się również tłumaczeniami. Najprawdopodobniej do niego⁹ należy przekład z języka francuskiego na rosyjski lingwistyczno-filozoficznego dzieła *Istynnyje naczala francuzskogo jazyka poczerpnytyje iz soczinienij znamienitiejszych pisatielej abbatom Moazanom* (Moskwa 1804)¹⁰. W 1821 r. otrzymał rangę VI klasy radcy kolegialnego¹¹. Był żonaty z Wiktorią Matwiejewną Gay. Zmarł w 1836 r. w Moskwie¹².

Syn Iwana Fiodorowicza Hilferdinga, Fiodor Iwanowicz, urodził się w 1798 r. w Moskwie. Uczył się w Błagorodnym Pansionie, który ukończył w 1815 r. w stopniu studenta, i rozpoczął naukę na Uniwersytecie Moskiewskim. W 1818 r. opuścił uczelnię na własną prośbę, nie kończąc nauki¹³. W roku następnym wstąpił na służbę do Państwowego Kolegium Spraw Zagranicznych w charakterze archiwisty. W 1822 r. został awansowany na tłumacza¹⁴. W 1824 r. przeniesiono go do ministerialnej kancelarii, a rok później nadano mu rangę IX klasy radcy tytularnego. W 1826 r. został odznaczony Orderem Świętego Włodzimierza, a w 1829 r. pracował jako sekretarz podczas rozmów pokojowych w Adrianopolu. Po podpisaniu

⁵ РГИА, Московской губернии родословной книги часть 3, ф. 1343, оп. 51, д. 285.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Е. Александрович, *Гильфердинг...*, s. 204–205.

⁸ Zob. П.А. Зайончковский, *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке*, Москва 1978, s. 35.

⁹ W książce tłumacz jest podpisany jako Iwan G.

¹⁰ Г.Н. Геннади, *Справочный словарь о русских писателях и ученых умерших в XVIII и XIX столетиях и список русских книг с 1725 по 1825*, т. 1: А–Е, Берлин 1876, s. 217.

¹¹ *Родословная книга дворянства Московской губернии*, т. 1, ред. Л.М. Савелов, Москва 1914, s. 349.

¹² *Гильфердинг И.Ф. [w:] Русский биографический словарь...*, т. 5, s. 204.

¹³ Е. Александрович, *Гильфердинг...*, s. 206–207.

¹⁴ РГАЛИ, *Формулярные списки Гильфердинга Федора Ивановича*, ф. 1863, оп. 1, ед. хр. 23.

Seria wydawnicza *Dissertationes Laudatissimae Universitas Gedanensis* została utworzona w celu wspierania osiągnięć młodych naukowców, nowo wypromowanych doktorów Uniwersytetu Gdańskiego. Składają się na nią prace doktorskie wyróżnione przez władze dziekańskie i rektorskie Uniwersytetu Gdańskiego. W ramach serii ukazują się książki z bardzo różnych dziedzin i o różnej tematyce, a łączy je wszystkie fakt, że autor każdej z nich jest laureatem Konkursu Prorektora ds. Nauki Uniwersytetu Gdańskiego na dofinansowanie wydania wyróżniających się prac doktorskich w Wydawnictwie Uniwersytetu Gdańskiego. Seria ta jest zatem wyrazem wsparcia młodych naukowców, a także docenienia często bardzo ciekawych badań prowadzonych przez nich na etapie drogi do uzyskania stopnia doktora nauk.
